

isto kot v življenju posameznika: če tistega, kar te privlači, ne dosežeš, ga zasovražiš. In prav to v dobršni meri označuje odnose med mediteranskimi državami.

Poleg tega pa se »velika« politika, ki uravnava današnji svet, vse bolj seli na oceanska prostranstva, na Atlantik in na Pacifik, v obeh primerih s središčno vlogo ZDA, v Evropi sami pa je tudi vpliv Severa močnejši od Juga, in tudi tu se nič zares pomembnega ne zgodi brez Amerike. Gospodarstvo je močnejše od kulture, tudi od drugih vrednot, vključno z zavestjo o pripadnosti svojemu narodu. Vsaj praviloma.

Ta občutek svojevrstne ogroženosti mediteranskih narodov in ljudstev nikakor ne krepí, kot se zdi, sodelovanja in prijateljstva med njimi, morda tudi zaradi nenaravno, »nepraktično« poudarjene skrbi pri iskanju in ohranjanju lastne identitete. Izrazit primer v tem pogledu je Izrael, v katerem se nova kolektivna identiteta oblikuje celo pod pritiskom države, njene državne ideologije, verske pripadnosti in še česa, kar nima, formalno gledano, nič skupnega z demokracijo. Vendar je Izrael fenomen zase. Ljudje zavestno in večinoma prepričani o zgodovinskem smislu in vsakdanji koristi sprejemajo takšno usmeritev države in v njej ne vidijo omejevanja ne svobode ne demokracije. Zelo zanimiv primer je Turčija, ki je in ni Evropa, ki je in ni Mediteran. Prav zato sem v to rubriko vključil pričevanje mlade turške intelektualke, novinarke, ki s preprosto besedo in mislijo veliko pove o sebi in svoji deželi. Skratka: pojem preživetja tako v bogati kot tudi v najbolj siromašni državi ni več samo socialno ali celo samo eksistenčno vprašanje, ampak tudi vprašanje smisla o lastnem in skupnem obstoju v prostoru in času, ki sta nama usojena. V našem primeru Mediteran, nekoč ves svet, zdaj vse bolj le še veliko jezero.

TEŽAVNO PRIJATELJSTVO

Naslov tega mojega prispevka, *Težavno prijateljstvo*, bi se utegnil zdeti zunaj konteksta, zunaj tematike tega srečanja. To razmišljanje, in zaradi tega se opravičujem, ne poskuša biti niti literarno niti zgodovinsko in niti sociološko ali psihološko, temveč nekaj vmes. Takšen naslov mi je najbrž narekovalo določeno trenutno razpoloženje, priklicalo ga je iz moje podzvesti najbrž prav zato, ker sem z vso vztrajnostjo iskal način, kako bi se lahko pošteno, brez politične retorike ali literarnih ekshibicij, dokopal do samega jedra: do naše »medsebojne podobe«. S kom in na kakšni ravni sem sploh sposoben dojeti kakršnokoli podobo, ki smo si jo ustvarili drug o drugem. Najbrž ne z najbolj oddaljenimi, ampak, če že, s sosedi, s tistimi, s katerimi se prepletajo moja osebna znanstva, moje življenje, moje delo, z nardoma torej, izmed katerih enemu pripadam, z drugim pa komuniciram. Edine medsebojne podobe, ki mi zdaj stopajo pred oči, so podobe, ki jih ta trenutek drug o drugem imamo Slovenci in Italijani. In te podobe, na ravni odnosov med državama, se mi ta trenutek kažejo v precej zamegljeni obliki, toda moj spomin in moje številne izkušnje v prejšnjih desetletjih bi jih radi videli drugačne, domala sijoče od zglednega, ohrabrujočega prijateljstva. Morda se je prav zato vrnil v mojo podzvest ta dvoumni naslov: *Težavno prijateljstvo*.

Gre torej za večkratno zadrego, ki je niti jaz ne bi znal razložiti, toda za zadrego, ki se je ugnezdila v moji intimi in jo življenje okrog mene vsak dan sproti potrjuje. Morda je vezana na moj skepticizem, pogojena morda z neko mojo naravno nagnjenostjo k provokaciji, ki me žene, da mislim in spet in spet razmišljam o fenomenu prijateljstva, ki postaja, skoraj kot posmeh, nekakšen slogan našega časa, morda prav zato, ker nas obkrožajo najrazličnejša nerazumevanja, sovraštvo, vojne, krutosti, kakršnih doslej nismo poznali, žrtve brez imena in nesmiselne smrti.

Navsezadnje sta mi prav ta in takšen naslov, *Težavno prijateljstvo*, ter sam moj način razmišljanja prišepnila, vsaj deloma, bojazen, da bi se lahko tudi naš kongres zgubil v zlorabi te plemenite besede, kajti vsi mi, vključno z menoj, bi si želeli, da bi z dveh ali več bregov Sredozemlja pihljala resnična sapica prijateljstva, čeprav ne iz vsakdanje stvarnosti, ki nas obkroža, pa vsaj iz literature, ki ta prostor in ljudi projicira v čas, in jo še zmerom imamo za odrešeniško, kajpak iz najbolj pomembnih del največjih avtorjev, kajti samo največji res nekaj štejejo. Tudi če so osamljeni glasovi, so vseeno lahko pomembni, ker so moralno zavezujoči in emocionalno sugestivni, prav zato, ker so, preprosto, umetnost. In mi, vsaj tisti, ki smo se tu zbrali, smo še zmerom navajeni, razen redkih izjem, da gledamo na umetnost z nekakšno religioznostjo ali vsaj s polnim zaupanjem v besedo.

Tu, na tržaški univerzi, smo se srečali ženske in moški s področja kulture, pripadniki raznih bregov in različnih sredozemskih morij, Ligurskega, Tirenskega, Jonskega, Jadranskega, prihajamo torej z območij različnih, pogosto tudi nasprotnih si civilizacij, ki se v kritičnih razmerah, notranjih in zunanjih, lahko sprevržejo tudi v oborožene spopade. Kamorkoli nas že naplavi usoda, se spet in spet ogledujemo v skupnih vodah Mediterana, znova prepričani, da nas veže, če že ne usoda, pa vsaj skupna izkušnja, ali pa zavestno živimo nasprotno izkušnje, ki nam onemogočajo, da bi se vključili v neko civilizacijo, ki morda sploh ne obstaja, je pa teoretično možna in bi jo radi imenovali mediteranska.

Toda kljub upanju in pričakovanjem, upravičenim in lažnim, ne moremo mimo nedvoumnega spoznanja, o čemer pričajo izkušnje številnih generacij, da če bi se želeli napotiti k takšni idili ali se ji vsaj približati, bi bil potreben, ne glede na vse dobre namene pisateljev, različnih Cerkev, ekumenskih in nacionalnih, različnih kulturnih, znanstvenih ustanov in humanističnih organizacij, ustrezen političen dogovor celotnega mediteranskega bazena. Že prej pa bi morali ustvariti neko skupno referenčno točko, sprejemljivo in dostopno za vse. Sicer pa govorimo in govorimo o tej skupni referenčni točki: o Miru, pisanem z veliko začetnico. Celo vojne, pravijo, se bijejo za to, da bi se dokopali – smešno! – do tako zaželenega Miru. To železno logiko potrjujejo tudi skoraj štiri leta vojne v Bosni in najnovejši mirovni sporazum, sklenjen v Daytonu v Ohio.

In prijateljstvo je zmerom najtesneje povezano z izgubljenim mirom ali z mirom, ki ga je treba obnoviti po končani vojni. Zato prav zdaj bolj kot kadarkoli govorimo o miru (ali Miru) še posebej na teh ozemljih, in vsi vemo, da bo pot do tega miru težavna, torej tudi prijateljstvo, ki naj bi sledilo miru, ne more biti nič drugega kot *težavno*.

Primerjava med individualnim in kolektivnim prijateljstvom, med dvema sosednjima državama na primer, je zelo tvegana, do prijateljstva v tem primeru ne prihaja spontano, kot je to domala pravilo pri individualnih prijateljstvih, ustvari ga lahko samo dolga, skrbna in organizirana politična volja, ki pa najdeva svojo spodbudo prav v zavestni potrebi po prijateljstvu, čeprav pragmatičnem, če že ni iskreno občuteno. Toda v politiki, pravijo, prijateljstvo ne obstaja. In pravijo tudi: Vse je politika. Kakšen nauk torej lahko izluščimo iz te ljudske modrosti? Če

ostanemo logični, bi morali reči, da prijateljstvo zunaj privatnega ne obstaja, vsaj ne iskreno, nesebično, ohrabrujoče prijateljstvo. Če pa se nam kljub temu zdi, da obstaja, vsi vemo, kaj vse ga lahko sesuje.

Na ravni abstraktnega, vemo iz izkušnje, se prav lahko strinjamo. Praviloma pa ostajamo vsak na svojem bregu, ko se srečamo s konkretnim. Kljub temu pa bom poskušal prav to, čeprav ne brez bojazni, da bi me narobe razumeli.

Kaj je torej razlog za to mojo zadrego na tem sedežu, v Trstu? Najbrž prav to prekrivanje, zlasti v zadnjem času, medsebojnih podob, ali podobe drug o drugem, med Italijo in Slovenijo. In te podobe v tem trenutku niso ohrabrujoče. Toda vrnimo se za trenutek k zgodovini ali vsaj h kroniki bližnje preteklosti:

Vzhodna italijanska ali zahodna, prej jugoslovanska, zdaj slovenska meja je skozi desetletja veljala za najbolj odprto v Evropi. To stanje smo si tudi v času tako imenovane hladne vojne in železne zaves – ki pa ju tu, na tem prostoru, nismo ne gledali ne živeli v njuni surovi obliki – razlagali z navzočnostjo iskrenega prijateljstva med obema narodoma, kar naj bi, posledično, pomenilo tudi prijateljstvo med državama, med dvema različnima politikama. V zadnjih dveh, treh letih pa si je v naših bilateralnih odnosih začela utirati pot določena politična kriza zaupanja, zaupanja, ki smo ga, kot rečeno, že bili dosegli, zdaj pa smo se znašli v nevarnosti, da se nam razblini ta velika dediščina sožitja in prijateljstva, ki smo ju ustvarili v obdobju splošne napetosti, dediščina, ki je legitimirala oba naroda s skupno mejo in različno družbeno ureditvijo, da sta se lahko postavljala pred Evropo kot zgled, ki ga je vredno posnemati.

Prišli smo na srečanje, ki naj bi bilo namenjeno predvsem kulturi, politiki pa samo toliko, kolikor kulturo določa, jo podpira ali ovira.

Da ne bi bil preveč osebno, se zatekam k statistiki: v prvih petih letih po drugi svetovni vojni ni bilo prevedeno v Sloveniji, prav zaradi politične in ideološke konfrontacije med obema državama in, širše, med zahodno in vzhodno Evropo, niti eno samo delo italijanskega avtorja. Enako stanje je bilo seveda tudi na drugi strani. Nekaj zelo podobnega se dogaja tudi zdaj, v teh zadnjih treh letih: italijanske literarne novosti so skoraj povsem izginile s polic slovenskih knjigarn. Moram pa takoj poudariti: brez kakršnegakoli pritiska ali političnega namiga. Še več: te odsotnosti italijanske literature – spet se opravičujem, če to povsem iskreno priznam – sploh nismo opazili. Tudi jaz ne, ki sem doberšen del svojega literarnega življenja posvetil italijanski literaturi. Pravzaprav: vsa stvar mi je postala sumljiva, zato sem se spet zatekel k statistiki.

Ta nezavedna odsotnost zanimanja založnikov in bralcev me sili k razmišljanju. Izločam, brez težave, možnost, da bi italijanska literatura v teh zadnjih treh letih postala manj privlačna, kot je bila v preteklosti; tudi okus bralcev se zagotovo ni spremenil, prav tako ne kaže govoriti o morebitni založniški previdnosti. Edina razlaga, ki ima v sebi nekakšno logiko, je upad simpatije do naroda na drugi strani meje, upošteva najbrž prepričanje, da tudi italijanska politika na drugi strani meje ni ravno naklonjena Slovencem, oboji pač presoja mo tu kulturne odnose, potrebo po njih, po politični podobi, ki jo imamo drug o drugem.

V takšnem položaju me mnogi sprašujejo: »Kje pa je glas pisatelj? Nekoč ste predstavljali vest časa.« Ne vem odgovora, tudi sam se sprašujem: Kaj se je zgodilo po padcu berlinskega zidu kot odgovor in obljuba tolikšnemu upanju? Združevanje Evrope ni odprlo in ne namerava odpreti vrat vsem, »Evropa« gleda nezaupljivo s priprtega okna, vrata pa ostajajo zaklenjena pred temi množicami, ki bi rade videle uresničene svoje sanje in konkretna pričakovanja, blaginjo, kot jo vidijo in zavidajo na Zahodu in v Ameriki. Kaj lahko stori ali bi moral storiti pisatelj v tem kaosu

vesplošnega nezadovoljstva ter varljivih socialnih in političnih predstav o današnjem svetu? Lahko pisatelj v takšnih razmerah govori z upanjem, da ga bodo slišali tisti, ki morda še verjamejo njegovi besedi? Kakšni besedi? Umetniški ali civilni? Skoraj dvomim, da dandanes še kaj zaleže umetniška metafora. Morda bi bila primernejša, kot že tolikokrat v preteklosti, povsem konkretna, neposredna politično aktivistična beseda pisatelja občana, državljana, pripadnika svojega naroda. Torej ne več moč primarne pisateljske besede, ampak neposredni politični angažma pisatelja. Mogoče pa že moramo govoriti tudi o paralelni krizi literature in umetnosti sploh, torej ne le o socialni in politični krizi? Preveč vprašanj za en sam, kratek in ustrezen odgovor. Kdaj pa kdaj imam vtis, da umetniška zadrega med nami pisatelji ni manjša od socialne, ki jo občutijo emarginirani razredi, kot da smo eni in drugi zaznamovani s tisočletno bipolarnostjo sveta. Kot da smo še zmerom zastrupljeni s pravljicami, ki ploskajo pravici in prinašajo tolažbo tistim, ki jo potrebujejo. Lahko se je bilo odločati, ko je bilo vse jasno, svet in ljudje in odnosi med nami, na eni strani vse belo, na drugi vse črno (v zadnjem času na primer slogan demokracija: komunizem), dobro proti zlu, lepo v opoziciji do grdega. Danes smo prisiljeni, da smo vse in nič, sami v sebi in v odnosu drug do drugega zamegljena podoba časa.

Bralci, tudi to nam potrjuje statistika, nam še niso obrnili hrbta, berejo, vsaj v Sloveniji, še več kot v preteklosti, niso pa zadoščeni v svojih vsakdanjih pričakovanjih: nič »preroškega« jim ne zmoremo povedati, nič, kar bi jih lahko potolažilo. Če problem, ki je kar se da zapleten, lahko poenostavim, bi si upal reči, da smo današnji pisatelji bolj ali manj vsi avtobiografski, govorimo sami o sebi, o lastnih stiskah, neredki z upanjem, da bodo naši zanamci v podobnih stiskah, ki se jih prav gotovo ne bo manjkalo, odkrili v naši delih tudi pasaže s »preroškim« navdihom, ohrabrujoče strani, kot jih zdaj mi odkrivamo pri avtorjih preteklosti. V takšnem položaju nas tolaži rek, ki ga pripisujejo Goetheju. Navajam ga po spominu: Tudi če bere tvojo pesem en sam bralec, ni bila napisana zaman.

Najbrž pa delamo krivico sami sebi: Morda smo prav takrat, ko smo najbolj avtobiografski, ko se neposredno izpovedujemo, tudi najbolj zanesljivi zapisovalci svojega časa, kajti prav ta naš čas je domala edini, ki nas človeško in pisateljsko določa, hkrati pa nedvomno edini, ki mu prav mi dajemo, kot pravimo, svoj pečat, čeprav je ta »pečat« treba razumeti metaforično, naš realni svet v njem je komajkdaj zaznaven. Pa tudi sicer je avtobiografičnost v bistvu le individualizirana splošnost, projekcija občega v našo subjektivnost. Realni svet se pretaka v nas in mi vanj. Smiselnost takega početja utegne vendarle biti večja, kot se nam kaže v trenutkih skepse ali celo nezaupanja vase, ko se samoobrambno umikamo iz sveta, ki se nam zdi gluha za našo besedo.

In če mi je, čisto na koncu, dovoljeno vsaj malo demagogije, bi se prav na tem mestu vrnil k sloganu svojega naslova: *Težavno prijateljstvo*. V mislih imam tisto iracionalno prijateljstvo, ki ga tudi mi pisatelji tako težko odkrivamo in negujemo v sebi, nekakšen čut za določeno, skoraj stoično dostojanstvo, da smo, kar smo, in da zmoremo to tudi ostati. Da sprejmemo to kot svojo usodo.

V tem povojnem času smo živel izkušnjo angažirane literature, potem literaturo nestrinjanja in oporečništva, za kratko desetletje in nič več smo se čutili odtujene, zdaj živimo v postmodernizmu, v slogovno zelo udobnem položaju, ki nam dopušča, da brez predsodkov označujemo sami sebe, hkrati pa nas seveda prav tako brez predsodkov ocenjuje kritika. In tako smo spet v sozvočju s svojo dobo: vse je možno, toda ničesar ni mogoče načrtovati. In tako smo spet na samem začetku stvari: pri besedi, še natančneje: pri laični Besedi.

In tako se, narodi in posamezniki, ogledujemo, ne kot Narcisi v zrcalnih vodah, ampak v vse bolj okuženih morjih našega skupnega Mediterana, najbrž zelo različni drug od drugega, vezeta nas morda le obe temeljni pričakovanji: Mir in Prijateljstvo. Ne eno ne drugo pa ni lahko dosegljivo.

Trst, 1. decembra 1995